

**Ma'muriy sud ishlarida jamoat birlashmalari va nodavlat notijorat
tashkilotlarining ishtiroki masalalari**

Madrahimova Guljahon Ruzimboy qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: guljahon_20@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida ma'muriy sud ishlarini yuritishda jamoat birlashmalari va nodavlat notijorat tashkilotlarning (NNT) ishtiroki tahlil qilinadi. Konstitutsiya va Ma'muriy sud ishlarini yuritish kodeksi asosida NNT hamda jamoat birlashmalariga da'vogar, uchinchi shaxs yoki vakil sifatida sud jarayonida qatnashish huquqi berilganligi ko'rsatiladi. Shuningdek, Rossiya va Qozog'iston tajribasi qiyosiy tahlil qilinib, ularda jamoat birlashmalari huquqlarining huquqiy jihatdan yanada kengroq mustahkamlanganligi yoritiladi. Shuningdek, jamoat birlashmalari va NNTlarning ma'muriy sud ishlaridagi faol ishtiroki davlat va jamiyat o'rtasidagi mas'uliyatni kuchaytirib, huquqiy davlat tamoyillarini mustahkamlashda, fuqarolarning sud tizimiga bo'lgan ishonchini oshirishda va demokratik islohotlarni chuqurlashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Аннотация: В данной статье анализируется участие общественных объединений и неправительственных некоммерческих организаций (ННО) в административном судопроизводстве Республики Узбекистан. На основе Конституции и Кодекса об административном судопроизводстве показано, что ННО и общественные объединения имеют право участвовать в процессе в качестве истца, третьего лица или представителя. Проведен сравнительный анализ опыта России и Казахстана, где правовое положение общественных объединений закреплено более детально. Подчеркивается, что активное участие ННО и общественных объединений в административных судах усиливает ответственность государства перед обществом, укрепляет принципы правового государства, повышает доверие граждан к судебной системе и способствует углублению демократических реформ.

Abstract: This article examines the participation of public associations and non-governmental non-profit organizations (NGOs) in the administrative judiciary of the Republic of Uzbekistan. Based on the Constitution and the Code of Administrative Proceedings, it is shown that NGOs and public associations are granted the right to take part in proceedings as plaintiffs, third parties, or representatives. A comparative analysis of Russia and Kazakhstan demonstrates that the legal status of public associations is defined more broadly in these countries. The findings highlight that the active involvement of NGOs and public associations in administrative court proceedings strengthens the accountability of the state to society, consolidates the principles of the rule of law, increases citizens' trust in the judiciary, and contributes to the deepening of democratic reforms.

Kalit so'zlar: ma'muriy sudlar, jamoat birlashmalari, nodavlat notijorat tashkilotlar, da'vogar huquqlari, fuqarolik jamiyati, sud nazorati, konstitutsiyaviy huquqlar

Ключевые слова: административные суды, общественные объединения, неправительственные некоммерческие организации, права истца, гражданское общество, судебный контроль, конституционные права.

Keywords: administrative courts, public associations, non-governmental non-profit organizations, plaintiff rights, civil society, judicial review, constitutional rights.

KIRISH O'zbekistonning ma'muriy sud ishlari faoliyatiga jamoat birlashmalari va nodavlat notijorat tashkilotlar (NNT) bevosita aloqador bo'lib, sud nazorati xususidagi masalalarda ularning ham ishtirokiga imkon beriladi. Ma'muriy sud ishlarini yuritish kodeksi fuqarolar va yuridik shaxslarning buzilgan huquq va qonuniy manfaatlarini muhofaza qilish bo'yicha tartibni belgilaydi. Xususan, ushbu kodeksga ko'ra har qanday manfaatdor shaxs o'ziga yetkazilgan huquqbuzarlik uchun ma'muriy sudga murojaat qilish huquqiga ega. O'zbekiston Konstitutsiyasining 44-moddasida esa davlat organlari va jamoat birlashmalarning g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi har bir kishiga kafolatlangan[1]. Ya'ni nafaqat jismoniy, balki yuridik shaxslar - jumladan NNT va jamoat birlashmalari ham huquqbuzarlikka qarshi sudga murojaat qilish huquqiga ega.

Ma'muriy sud ishlarida ishtirok etuvchi tomonlar 2018-yil qabul qilingan Ma'muriy sud ishlarini yuritish kodeksi bilan tartibga solinadi. Ushbu kodeksga ko'ra, arizachi (da'vogar) sifatida fuqarolar va yuridik shaxslar - shu jumladan ro'yxatdan

o'tgan jamoat birlashmalari va NNTlar - o'z huquqlari yoki qonun bilan himoyalangan manfaatlarini himoya qilish maqsadida da'vo arizasi bilan sudga murojaat qilishlari mumkin[2]. Jamoat birlashmalari va NNTlarning ma'muriy sud jarayonlarida ishtiroki nafaqat individual huquqlarni, balki jamoaviy manfaatlarini ham himoya qilish imkoniyatini yaratadi. Bu institutning rivojlanishi O'zbekistonda huquqiy davlat tamoyillarini mustahkamlash, jamoatchilik ishonchini oshirish va demokratik islohotlarni chuqurlashtirish uchun zarur omil hisoblanadi.

ASOSIY QISM Jamoat birlashmalari va NNTlar ma'muriy sud ishlarida fuqarolar va tadbirkorlarning davlat organlari bilan nizolarida muhim ko'prik vazifasini bajaradi. Ular huquqiy maslahat beradi, dalillarni yig'ishda yordam beradi, ariza va shikoyatlarni to'g'ri rasmiylashtiradi. NNTlar da'vogar sifatida o'z manfaatlarini yoki a'zolarining jamoaviy manfaatini himoya qilishi mumkin. Davlat qarori bevosita NNT faoliyatiga ta'sir qilsa, ular normativ-huquqiy hujjat yoki ma'muriy harakat ustidan sudga murojaat qilishi mumkin. Ba'zan NNT uchinchi shaxs sifatida ishtirok etadi va sudga qo'shimcha dalillar hamda tushuntirishlar beradi. NNTlar vakil sifatida ham qatnashishi mumkin, ya'ni fuqaro yoki korxona nomidan ishonchnoma asosida sudda so'zlaydi. Ular ekspert xulosalari, tarmoq ma'lumotlari va monitoring hisobotlari bilan sudning faktlarni aniqlashiga hissa qo'shadi. NNTlar da'voni ta'minlash choralarini so'rashi mumkin, chunki vaqtinchalik to'xtatish ko'p hollarda qaytarilmas zararni oldini oladi. Ular davlat organidan axborot talab qiladi va oshkoralikni ta'minlash orqali isbot yukini yengillashtiradi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksining 2-moddasi ma'muriy sudlarning eng muhim vazifasini belgilaydi: u fuqarolar va yuridik shaxslarning, shu jumladan turli tashkilotlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. Bu norma demokratik jamiyatning konstitutsiyaviy tamoyillariga tayanadi va Konstitutsiyaning 44-moddasida ko'rsatilganidek, har bir shaxs o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish huquqiga egaligi bilan chambarchas bog'liq. Mazkur moddaning ahamiyati shundaki, ma'muriy sudlar nafaqat yakka fuqarolarning, balki nodavlat notijorat tashkilotlar, jamoat birlashmalari va boshqa yuridik shaxslarning ham manfaatlarini himoya qilish mexanizmini kafolatlaydi. Huquqshunos A. Saidovning fikriga ko'ra, "ma'muriy sud yuritish fuqarolar va tashkilotlarning davlat hokimiyati organlari ustidan samarali nazorat vositasi sifatida xizmat qiladi"[3]. Olimning bu fikri Kodeks 2-moddasining

mazmunini mustahkamlaydi, chunki unda sud faqat nizoni hal etuvchi emas, balki ijtimoiy adolatni ta'minlovchi institut sifatida namoyon bo'ladi.

Jamoat birlashmalari va nodavlat tashkilotlarning ma'muriy sud jarayonidagi ishtiroki ko'plab mamlakatlarda qonun bilan mustahkamlanganligini ko'rish mumkin. Misol uchun, Rossiya Federatsiyasida 2015-yilda qabul qilingan Ma'muriy sud protsessual kodeksida jamoat birlashmalari va nodavlat tashkilotlarning ishtiroki to'g'ridan-to'g'ri normativ tarzda belgilangan. Kodeksning 37-moddasida ishtirokchilar qatorida taraflar, manfaatdor shaxslar, prokuror, boshqa organlar va shaxslar qayd etilib, ular "aniqlanmagan shaxslar guruhi manfaatida" ham da'vo keltira olishi ko'rsatilgan[4]. 38-moddada esa ma'muriy da'vogar va javobgar tushunchasi aniq izohlangan bo'lib, jamoat birlashmalari ham fuqarolarning huquqini himoya qilish uchun mustaqil da'vogar sifatida qatnasha olishi belgilangan.

Bundan tashqari, Kodeksda yuridik shaxs maqomiga ega bo'lmagan birlashmalarning ham ayrim hollarda sudga murojaat qilish huquqi tan olingani qayd etiladi. Bu Rossiya tajribasida NNTlarning huquqiy maqomi keng va aniq ifodalanganini ko'rsatadi.

Qozog'iston Respublikasida 2021-yildan kuchga kirgan Ma'muriy protsessual-protseduraviy kodeks jamoat birlashmalarining sud jarayonlaridagi rolini aniq belgilaydi. Kodeksning 16-moddasida da'vo kiritish huquqi nafaqat o'z manfaatini himoya qilayotgan shaxsga, balki "prokuror yoki qonun bilan vakolat berilgan boshqa shaxs"ga ham berilgan[5]. Bu norma jamoat birlashmalarining ham ayrim hollarda da'vogar sifatida ishtirok etishini qonuniy asoslaydi. Alohida e'tiborli jihat shundaki, saylov huquqlariga oid ishlarda jamoat birlashmalari uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. Kodeksning 275-moddasiga ko'ra, fuqarolar hamda jamoat birlashmalari saylov huquqlarini buzadigan qaror yoki harakat ustidan sudga murojaat qilish huquqiga ega. Bu yondashuv xalqaro standartlarga mos bo'lib, fuqarolik jamiyati institutlarining davlat hokimiyati ustidan samarali sud nazoratini amalga oshirishida muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, Qozog'iston tajribasi shuni ko'rsatadiki, jamoat birlashmalariga kengroq vakolat berilishi sud ishlarida nafaqat individual manfaatlarni, balki jamiyat uchun dolzarb bo'lgan jamoaviy manfaatlarni himoya qilish imkonini beradi.

Yuqoridagi tahlillardan ko'rish mumkinki, Rossiya tajribasi boshqa mamlakatlarga qaraganda kengroq va aniqroq hisoblanadi. Chunki Rossiya Ma'muriy

sud protsessual kodeksida jamoat birlashmalari nafaqat mustaqil tarzda sudga murojaat qilish huquqiga ega, balki ular to'g'ridan-to'g'ri da'vogar sifatida tan olingan. Hatto yuridik shaxs maqomiga ega bo'lmagan uyushmalar ham ma'muriy sudlarda da'vo kiritish imkoniga ega[6]. Qozog'iston tajribasi esa "kombinatsiyalashgan model" sifatida e'tirof etiladi. Ya'ni, umumiy tartibda barcha shaxslar o'z huquqlarini sud orqali himoya qilishi mumkin bo'lsa-da, ayrim sohalarida nodavlat notijorat tashkilotlariga bevosita da'vogarlik huquqi qo'shimcha ravishda berilgan[7].

O'zbekiston Respublikasida huquqiy davlatni mustahkamlash jarayonida ixtisoslashgan ma'muriy sudlarning tashkil etilishi muhim tarixiy bosqich bo'ldi. Avvallari fuqarolarning davlat organlari bilan munosabatlaridagi nizolar umumiy sudlarda ko'rilgan bo'lsa, bugun Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeks qabul qilinib, konstitutsiyada kafolatlangan huquqlarni himoya qilishning samarali mexanizmi shakllantirildi. Mazkur kodeksning amaliyotga joriy etilishi nafaqat huquqlarning buzilishiga barham berish, balki tadbirkorlik subyektlari va fuqarolarning qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish imkonini berdi. Shu bilan birga, davlat boshqaruvi organlari qabul qilgan qarorlarning qonuniyligi ustidan sud nazorati real kafolatga aylandi. Bu o'zgarish bugungi kunda "Yangi O'zbekiston"da olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar bilan uyg'unlashib, jamiyatda ijtimoiy adolat va oshkoralikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, hozirgi bosqichda ma'muriy sudlov tizimi faqat nizolarni hal etish mexanizmi emas, balki fuqarolarning davlat hokimiyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlovchi, ularning huquqiy ongini yuksaltiruvchi institut sifatida qaralmoqda. Demak, kechagi davrda faqat nazariy jihatdan mavjud bo'lgan huquqiy kafolatlar bugun amalda ishlaydigan mexanizmlarga aylantirildi. Shu orqali davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarda muvozanat hamda mas'uliyat kuchaymoqda.

Xulosa

O'zbekistonda ixtisoslashgan ma'muriy sudlarning faoliyati konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni himoya qilish tizimida muhim o'rin tutadi. Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksning qabul qilinishi fuqarolar, tadbirkorlik subyektlari va yuridik shaxslarning, jumladan jamoat birlashmalari hamda nodavlat notijorat tashkilotlarning (NNT) huquqlarini samarali sud nazorati ostida himoya qilish imkoniyatini yaratdi.

Bugungi kunda, jamoat birlashmalari va NNTlar ma'muriy sud jarayonida turli shakllarda ishtirok etib, nafaqat individual huquqlarni, balki jamoaviy manfaatlarni ham himoya qilmoqda. Ular da'vogar sifatida chiqishi, uchinchi shaxs sifatida qo'shimcha dalil va tushuntirishlar berishi yoki vakil sifatida fuqarolar nomidan sudga murojaat qilishi mumkin. Bu esa huquqiy jarayonning oshkoraligini, dalillar bazasining kengayishini va sud qarorlarining adolatli bo'lishini ta'minlaydi. Rossiya tajribasida jamoat birlashmalari huquqiy maqomi kengroq shaklda belgilangan bo'lib, ular mustaqil da'vogar sifatida ham chiqish imkoniyatiga ega. Qozog'iston amaliyotida esa kombinatsiyalashgan yondashuv mavjud bo'lib, umumiy tartibda barcha shaxslar sudga murojaat qilishi mumkin, ayrim sohalarda esa jamoat birlashmalariga maxsus vakolatlar berilgan. O'zbekiston esa mazkur tajribalardan foydalangan holda, ma'muriy sudlov orqali fuqarolik jamiyati institutlarini mustahkamlash yo'lida izchil qadamlar tashlamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023. 44-modda. <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksi. 2018. <https://lex.uz/docs/-3527353>
3. Saidov A.X., Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati asoslari, Toshkent, 2020, 115-bet
4. Российская федерация федеральный закон кодекс. 2015. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_176147/
5. Administrative Procedural Procedure Code of The Republic of Kazakhstan. 2020. <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=125733>
6. Гуреева В.А., «Административное судопроизводство в России», Москва, 2018, с-122.
7. Административный Процедурно-Процессуальный Кодекс Республики Казахстан. 2020. <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/K2000000350>